

עורכים: פרופ' עפרה בנג'ו והראל חורב כרך 1, מהדורה מיוחדת 1009, 21 ביוני 2011

"הענק הצולע": טורקיה נוכח הסוגיה הכורדית

פרופ' עפרה בנג'ו

העיתונאי הטורקי מהמת עלי ביראנד התבטא באחת ההזדמנויות באומרו כי טורקיה לא תוכל להפוך ל"כוכב האזור" אלא תישאר "ענק צולע" כל עוד לא תפתור את הבעיה הכורדית. אכן הבעיה הכורדית הייתה ועודנה האתגר המרכזי שבפנינו ניצבות המדינה והחברה בטורקיה מזה שלושה עשורים. ההצלחה הגדולה של המפלגה הכורדית "השלום והדמוקרטיה"-BDP בבחירות האחרונות שהגבירה כוחה כמעט פי שניים, מ-20 חברי פרלמנט ל-36, מסמלת מפנה חשוב בסוגיה הזו. אין ספק שהכורדים יהיו לשון מאזניים במערכת הפוליטית הפנימית ויגבירו השפעתם במדיניות החוץ. השאלה הכורדית מבליטה כמה פרדוקסים במציאות הטורקית. למרות שצבא טורקיה הוא השני בגודלו בנאטו לא עלה בידו להכניע את ארגון המחתרת, "הפועלים של כורדיסטאן"-PKK, הנחות ממנו באלפי מונים. על אף שמנהיג ה-PKK, עבדאללה אוגילאן, שרוי בכלא כבר מעל לעשר שנים ממשיד הארגון לשגשג ולפעול. בעוד שטורקיה מתיימרת להשכיך שלום בקרב שכנותיה כחלק ממדיניות ה"אפס בעיות" שלה, הרי שהיא איננה מצליחה לעשות זאת בביתה פנימה. ולבסוף, ככל שממשלת טורקיה נראית כמי שמעניקה ויתורים לכורדים כך דרישותיהם עולות יותר ויותר. את כל הפרדוקסים הללו ניתן ליישב בהסבר מרכזי אחד: הפיכה אטית ומתמשכת של ארגון ה-PKK מארגון טרור קיקיוני לתנועה לאומית רחבה ועמוקה שסוחפת אתה את המוני הכורדים המהווים כ-20% מכלל אוכלוסיית טורקיה. השינוי הזה, שהתחולל על פני שלושה עשורים בתהליך אטי ומתמשך, הוא תולדה של התפתחויות אזוריות, של שינויים טקטיים ואסטרטגיים בקרב הכורדים עצמם וכן של הלוך הרוח בחברה הטורקית ובאליטות שלה.

במישור האזורי אפשר לומר כי ההתפתחויות בכורדיסטאן העיראקית היו בעלי ההשפעה הגדולה ביותר על הכורדים בטורקיה. ניתן להצביע על צמתי זמן מוגדרים שבהם חלה ההשפעה המידבקת של הכורדים בעיראק, המכונים "הכורדים הדרומיים", על אחיהם בטורקיה. צמתים מרכזיים כאלו הם הקמתו של ה-PKK באמצע שנות השבעים בעיצומה של המלחמה בכורדיסטאן העיראקית נגד הבעת'; התבססות ה-PKK בכורדיסטאן העיראקית בעקבות נסיגת הצבא העיראקי משם ב-1992; וחידוש המאבק הכורדי בטורקיה בשנת 2004 אחרי הקמת הישות הכורדית בעיראק. במהלך השנים הללו גם היטשטשו הגבולות בין טורקיה לעיראק והפכו לעבירים הרבה יותר, התפתחות שהגבירה את ההשפעות ההדדיות בין שני חלקי העם הכורדי. כמו כן ניתן לומר כי היחלשות התפישה של מדינת הלאום ועליית הרעיון של הרב-תרבותיות פתחו גם הן פתח לדרישות להכרה בזהות ובתרבות הכורדית, הן בעיראק והן בטורקיה.

אחרי דיכוי ההתקוממויות הכורדיות של שנות השלושים ועד שנות השבעים של המאה הקודמת שררה רגיעה כמעט מוחלטת באזור הכורדי בטורקיה: דיכוי הזהות, הלשון, והלאומיות הכורדית היה מושלם כמעט. אלא שעליית ה-PKK באמצע שנות השבעים החלה לשנות את התמונה. ה-PKK החל את דרכו כחלק מארגוני השמאל הטורקיים הכלליים, אולם האכזבה מהיעדר סולידריות של אלו כלפי העניין הכורדי חיזקה אצלו את הזהות הכורדית והעלתה ביתר שאת את הדרישות הלאומיות הכורדיות הנפרדות. בשנת 1982 ה-PKK הגדיר שלושה שלבים למאבק: שלב א' היה אמור להימשך עד 1995, ובמהלכו היה צפוי הארגון להיות חלש וממוקד במאבק פנימי בתוך החברה הכורדית עצמה; שלב ב' שהיה אמור להתחיל ב-1995 ולהימשך עד שנת 2000 צפה הקמת צבא גרילה חזק וכן שחרור אזור שימשש לניהול המאבק; שלב ג' אמור היה להתחיל בשנת 2000 עם תחילתו של מאבק כללי ומקיף של התקוממות עממית בכל האזור הכורדי.

עם כל התהפוכות שהתחוללו בינתיים באסטרטגיה הזו ניתן לומר שהכורדים אכן מצויים כיום בשלב השלישי. ישנה חבירה של שלושה גורמים שהופכים אותם לתנועה לאומית חזקה: צבא גרילה שהקים לו בסיס איתן בכורדיסטאן העיראקית; מפלגה פוליטית שנכנסה לפרלמנט למרות אחוז החסימה הגבוה העומד על 10%; ותנועה עממית הולכת ומתחזקת המוצאת ביטוי בהתקוממות עממית המתחוללת בשנתיים האחרונות ומהווה מעין אינתיפאדה, הנקראת בכורדית סרהילדאן. לתנועה הלאומית הכורדית יש גם פן ייחודי שלא נמצא כמותו בשום אחת מהתנועות האחרות באזור והוא

המקום המרכזי שתופשות בה הנשים הכורדיות, הן כלוחמות ומפקדות ב-PKK והן כמנהיגות במפלגות הכורדיות.

בתוך כך חלו גם כמה שינויים בשיטות הפעולה ובמטרות המוצהרות של התנועה הכורדית. ישיבתו של אוג'לאן בכלא שחררה את ה-PKK ממנהיג שפעל כדיקטאטור לכל דבר, למרות שהשפעתו מורגשת עדיין גם מתוך בית הכלא. פעולות הטרור שהופנו נגד אזרחים, לרבות אזרחים כורדים רבים, הומרו בעיקרן במטרות צבאיות. חלה גם הגמשה טקטית ואולי אפילו אסטרטגית באידיאולוגיה כשלעת עתה ניטשה התביעה החד משמעית להקמת מדינה כורדית עצמאית. תחת זאת התביעות נעות כיום בין אוטונומיה במסגרת פדרטיבית טורקית לבין תביעה לזכויות תרבותיות ולחלוקה צודקת יותר של הכוח והמשאבים במדינה. כפי שהגדירו זאת דוברים כורדים ביום הניצחון בבחירות ב-12 ביוני 2011: על המדינה לשנות את התפישה של "אחוזה" לתפישה של "שותפות" בין הטורקים לבין הכורדים.

גם בקרב הממסד הטורקי החלו להסתמן שינויים בעשור האחרון. הגישה שרווחה עד אז הייתה מורכבת משלוש צלעות: אי הכרה בעצם קיומה של הבעיה הכורדית; אמונה כי הפיתרון הצבאי וחסול ה-PKK יפתור את הבעיה בלי צורך בויתורים כלשהם לכורדים; והצגת הסוגיה הכורדית בפני אזרחי טורקיה ובפני העולם כולו כבעיה של טרור ותו לא. כל זאת כדי להגביר את התמיכה בצעדי הממשלה ובניסיון לגייס את כורדי עיראק וארה"ב למאבק נגד ה-PKK. עם עליית מפלגת הצדק והפיתוח ה-AKP לשלטון בטורקיה ב-2002 החל להסתמן שינוי מסוים בגישה הממשלתית ביחס לנושא. ראש הממשלה רג'י טייפ ארדואן, שהוביל את המהלך, נהג עם זאת במדיניות פתלתלה ומלאת סתירות. הוא הכיר פומבית בקיומה של הבעיה הכורדית, העניק זכויות תרבותיות מסוימות לכורדים, הכריז על מתן פתרונות כלכליים לאזור הכורדי שסבל ועודנו סובל מעוני ופיגור, ופתח באוקטובר 2009 במדיניות "הפתיחות" שנועדה לתת חנינה לאנשי ה-PKK. אלא שהמהלך הזה, שהחל במתן חנינה ל-34 אנשי PKK שחיו בעיראק, נכשל כישלון חרוץ, אם משום שמלכתחילה לא התכוון ארדואן לממשו בצורה גורפת, ואם בשל הקצנה בקרב לאומנים טורקים שהביאה להתנגשות בין טורקים לכורדים בעקבות המהלך.

עם תחילת המרוץ לבחירות של יוני 2011 חלה נסיגה מחודשת בגישתו של ארדואן לכורדים. הוא שב לשיח הקודם של התעלמות מקיום הבעיה, חיזק את המסרים האסלאמיים כדי להפכם לדבק מלכד

בין הכורדים לשאר חלקי החברה במגמה לקדם סולידריות אסלאמית על חשבון סולידריות לאומית כורדית, וחייד את המסרים הלאומניים הטורקים שהביאו בסופו של דבר לניכור הכורדים ודחיפתם לזרועות מפלגת ה-BDP.

הצלחתה של ה-BDP בבחירות מציבה את השאלה הכורדית על פרשת דרכים. לכורדים יש כיום מספר דרישות מרכזיות, כגון: אוטונומיה דמוקרטית, שחרור אוג'לאן וחנינה ל-PKK, שינוי החוקה באופן שיכיר בלאום ובוהות הכורדיים, מתן זכויות לכורדים לא כפרטים אלא כקולקטיב אתני-תרבותי, וכן הכרה בשפה הכורדית כשפה רשמית שנייה במדינה. ארדואן מצדו יזדקק לתמיכת הכורדים בבואו לשנות את החוקה על מנת להבטיח לו את תפקיד הנשיא, אלא שאז יעמוד בפני דילמה קשה: אם ייענה לדרישות הכורדים צפויה התלקחות בקרב הלאומנים הטורקים. אם לא ייענה עלולה לפרוץ התלקחות בקרב הכורדים שתסכל את הניסיון לשנות את החוקה.

לאור כל זאת ניתן לומר שצבא טורקיה לא הצליח להכניע את ה-PKK משום שמאחורי הארגון עומדת תנועה לאומית מתפרצת. ישיבתו של אוג'לאן בכלא לא רק שלא החלישה את התנועה כי אם חיזקה אותה ביתר שאת והפכה אותו עצמו לגיבור לאומי. היומרה לשוב סכסוכים במקומות שונים באזור לא עלתה יפה וכמוה גם הסכסוך הכורדי הפנימי רב השנים. דומה גם כי ההקלות המסוימות שניתנו לכורדים העלו ביתר שאת את הצפיות אך גם את האכזבות מאי מימוש התביעות הכוללות. בסיכומו של דבר, מדובר כיום בתנועה לאומית כורדית חזקה כך שממשלת טורקיה שוב לא תוכל להסתתר מאחורי הסיסמא של ארגון טרור, אלא תצטרך להתמודד פנים אל פנים עם שאלות נוקבות של זהות, המבנה הפוליטי של המסגרת המדינתית, חלוקת הכוח והמשאבים במדינה, ומקומו של "האחר" בה. הצלחה במשימה עשויה להפוך את טורקיה לענק מדיני, אולם אי הצלחה עלולה להעמידה בפני התקוממות כורדית נרחבת על כל ההשלכות הפנימיות והאזוריות המשתמעות מכך.